

DOSYA/DERLEME**TARIMDA KADIN VE GÖÇ:
TOPLUMSAL MI? EKONOMİK Mİ?***Nadide KARKINER****Özet**

Tarımsal alanlarda yaşayan kadınlar eğitim, ücretli emek ve toprak sahipliğinden yoksun oldukları için göçle ilişkilerini anlamak ancak kadınların maddi yaşam pratikleri aracılığı ile olanaklıdır. Kadınlar bu maddi pratikler içerisinde baskıyı ve ezilmeyi yaşadıkları için toplumun temel dinamiklerini ve baskın yapılarını daha iyi anlayacaklardır. Kırsal kadın zaten mülksüz olduğu için işçileşme sürecinin daha hızlı gerçekleşmesi beklenirken, kadın emeği küçük meta üretimi ilişkileri içerisinde ücretsiz hane emeği olarak varlığını sürdürür. Zira kadının özgürleşerek kentsel alanlarda ya da örgütlü sektörlerde ücret arayışı içerisine girmesi toplumsal ve ekonomik olarak olanaksız hale gelmiştir. Özellikle 1980 darbesinden sonra neoliberal politikalar adı altında dayatılan ve emeğe önemli bir saldırı gerçekleştirilen dönemle birlikte tarım sektörü zayıf bir sektör haline dönüşmüştür. Tarımda kapitalistleşmenin gerçekleşmemesinin en önemli nedenlerinden birisi kırsal kadının ücretsiz hane emekçisi olarak tarımsal faaliyetlerini devam ettirmesidir. Kırsal kadın göç sürecinde en son hareket eden toplumsal grup içerisinde yer alır. Bu durum tarımın kadınsılaşması olarak değerlendirilmektedir. Kadınsılaşma ücretsiz ve güvencesiz işlere olan yatkınlığı arttırmaktadır. İşte göç süreci içerisinde kadının tarımsal yapı içerisindeki ücretsiz konumu onu göç ettiği yerlerde düşük ücretli güvencesi olmayan işlerde çalışmasına yol açmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Tarımda kadın, ücretsiz hane emeği, ücretli emek, mülkiyet, göç.

*Yrd. Doç., Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Women in Agriculture and The Migration: The Social or The Economic?

Abstract

The structural relation between rural woman and migration would be understood with 'material life activities' of women. Therefore, rural women have always been deprived of land ownership, education and wage labor. The rural women have possibility of understanding the fundamental and hegemonic structures of society in which they experience the oppression and subordination.

While the proletarianization is expected from the propertyless characteristic of the rural women, they work as unpaid household laborers in the relations of petty commodity production. Namely, it has been socially and economically impossible for rural women to search wage labor freely in organized sector and urban areas. After the military coup in 1980, the agricultural sector would be the weakest sector of Turkish economy with the attack on labor force that is realized in the name of neoliberal policies. The continuity of agricultural activities of rural women as unpaid household laborers is one of the significant obstacles in front of the capitalist transformation in agriculture in Turkey.

Rural women could be evaluated as the lowest mobile social group in the migration process. The lower mobility of rural women has been discussed as the feminization of agriculture. However, feminization increases the aptitude of women to unpaid and socially unsecure jobs. The unpaid situation of rural women give raises them to work in low wage and socially unsecure jobs where they migrated.

Key words: Woman in agriculture, unpaid household labour, wage labour, property, migration.

1. Giriş

Tarımsal alanlarda yaşayan kadınlar eğitim, ücretli emek ve toprak sahipliğinden yoksun oldukları için kadının göçle olan ilişkisini anlamak ancak kadınların maddi yaşam pratikleri aracılığı ile olanaklıdır. Kadınlar bu maddi pratikler içerisinde baskıyı ve ezilmeyi yaşadıkları için toplumun temel dinamiklerini ve baskın yapılarını daha iyi anlayacaklardır. Zira "kadınların maddi yaşam pratiklerinin, toplumsal ilişkileri hem kurmak, hem de anlamak için önemli epistemolojik ve ontolojik sonuçları vardır" Hartsock (1983, 243). Kadınların toplumsal olarak altta yer almaları onların maddi deneyimlerini de teorik olarak ikincilleştirir. Özellikle tarımda kadına bakıldığında toprakla, işbölümü ve üretim ile ilgili maddi deneyimleri sınırlı olarak değerlendirildiği için farklı yapısal ilişkiler içerisinde değerlendirilmesi bir gereklilik olarak ortaya çıkar.

Bu yazıda tarımda kadının göçle ilişkisi tartışılırken, doğrudan kırsal alanlarda yapılan alan çalışmaları da tartışılacaktır. Zira kadınların ve köylülerin kendi maddi yaşam deneyimleri temel yapısal ilişkileri anlamak açısından önemlidir.

Tarımda kadının göç ile ilişkisi ele alındığında mülkiyet ilişkileri ve kadının ücretsiz emeği en temel dinamiklerdir. Kadınların kırsal alanda mülk sahibi olmamaları bir taraftan onları marjinalleştirirken diğer taraftan da kadınlar, ataeril ilişkilerin erkeğin mülksüzleşmesi ile çözülme olasılığına göre geçici işlerde ücret karşılığı çalışma olanağı bulmaktadırlar. Antalya'nın Serik ilçesine bağlı Yanköy'de 18-27 Ağustos 2010 tarihleri arasında bir alan çalışması yapıldı. Yanköy'de yaşayan ve hem köyde hem de köy dışında mevsimlik işçi olarak çalışan kadınların ağırlık olarak topraksız hanelerden olduğu görülmektedir (Karkiner, 2010b). Yine Bursa'nın Mustafakemalpaşa ilçesine bağlı Eskikızılelma köyünde 28 Temmuz-2 Ağustos 2009 tarihleri arasında bir köy çalışması yapılmıştır. Bu köyde ise kadın erkek herkesin mevsimlik işçi olarak çalıştığı ve yüksek maliyetler yüzünden geçimlik dışında tarımın terk edildiği ve toprakların boş bırakıldığı gözlemlenmiştir (Karkiner, 2010). Dolayısıyla toprağını kaybeden köylerde hem erkekler hem de kadınlar mevsimlik işçi olarak çalışmaktadırlar.

Nitekim Yücel Çağlar (2004) köylülük ile ilgili analizinde küçük meta üretim ilişkisinin çözülmesini

Türkiye'de köylülüğün egemen özelliklerinden birisi olarak değerlendirilmektedir. Ona göre "Küçük meta üretim ilişkisi, genel olarak yavaş da olsa çözülmekte: tarımsal üretimin geçimlik düzeylerde/biçimlerde bile yapılamadığı yörelerde ve/veya ürünlerde ortadan kalkmaktadır" (Çağlar, 2004). Küçük meta üretim ilişkisinin ortadan kalkması farklı toplumsal ve ekonomik dinamiklerin gelişmesini kaçınılmaz hale getirir.

Kadınlar küçük meta üreticisi hanelerde uzun yıllar ücretsiz aile işçisi olarak çalışırken hanenin toprağını kaybederek marjinalleşmesi yoluyla mevsimlik işçilik, daha sonra da kaçınılmaz olarak göç olgusu ortaya çıkarmaktadır. Göç sonucunda ise mevsimlik işçilik benzeri sosyal güvencesi olmayan ve ağırlıklı olarak hizmetler sektöründe iş bulabilmektedirler.

Kadının mülkiyet ve emek süreçleri aracılığı ile oluşturduğu maddi deneyimler kadınların göç ile ilişkilerini kavramsallaştırma sürecinde önemli bir dayanak olarak ortaya çıkmaktadır. Tarımda erkeğin mülksüzleşmesi aracılığı ile kadınların ücretsiz hane emekçisi konumundan geçici mevsimlik işçi konumuna geçmeleri önemli bir maddi deneyimdir. Köyde otururken hanenin mülksüzleşmesi ile kısmen de olsa işçileşen kadınların göç etmek istekleri oldukça fazladır. Dahası Türkiye'de köylerde yaşayan genç kadınlar ve kızlar her zaman kente göç etmek isterler (Ecevit ve Ecevit, 2002, Karkiner, 2009, Karkiner v.d. 2010, Karkiner, 2010b).

Köyden kente göç eden kadınların "kentteki yaşam konularını" irdelemeyi amaçlayan çalışmalara baktığımızda köy kadınlarının büyük beklenti içerisinde oldukları görülür. Köyde yaşayan kadınlar koşullara bakmaksızın kente göç etmek isterler (Erman, 1998). Kırsal alanlarda göç kadınların birincil talebi olarak değerlendirilir. Kırsal alanlarda sanki köyden gitmek istemeyen erkekler gibi görünmektedir. Oysa tarımsal alanlarda erkekler uzun dönemli mevsimlik işçiler olarak evlerinden ayrılarak tarla işlerini kadınlara terk ederler. Köyde hem tarla işleri hem de hanenin diğer işleri ile ilgilenmek zorunda olan kadınlar ücretli işlerde

çalışmak isterler (Karkiner, 2009). Yapılan mülakatlarda (Karkiner, 2009, Karkiner v.d. 2010) kadınlar köy toplumu tarafından yeni bir yaşam arayışının öznesi olarak algılanırlar.

Kadınlar köyde tarla işlerinin ağır olduğunu ve kente gittiklerinde rahat bir yaşama sahip olacaklarını düşünürler. Dahası kentte sınırlı iş olanakları çerçevesinde ortaya çıkan güvencesiz ve düşük ücretli işleri gerçek ücretli işler olarak algırlar. Yaptığımız çalışmalarda (Karkiner, 2010b) kadınların para kazanma kaynakları olarak gördükleri işlerin kısa dönemli mevsimlik işler olduğu anlaşılmaktadır. Buradan anlaşılması gereken ise tarımda kadının ücretli iş tanımı ne koşullarda olursa olsun para kazanacağı bir iştir. Bunun kentteki karşılığı evlere temizliğe gitmek olarak değerlendirilebilir. Kadınların emeklerinin değeri ile ilgili yanılgılı bakış açıları onları güvencesiz ve tekdüze işlere mahkum etmektedir. Dahası tarımsal alanlarda başından beri mülksüz olan kadınlar göç sürecini ücret karşılığı çalışmanın bir aracı olarak değerlendirirler.

Kadınlar toprak sahibi olmadıkları gibi ücretsiz hane emeği olarak geçimlik düzeyde üretime katılırlar. Bu anlamda kadınların işçileşme süreçlerinin daha hızlı olması beklenirken, Türkiye gibi ülkelerde kadının hem mülksüz olması hem de ücretsiz hane emeği olarak değerlendirilmesi yükselen maliyetler karşısında küçük meta üreticisi hanelerin direnme mekanizmalarından birisi olarak ortaya çıkar. Zira kredi desteklerinin çekilmesi ve yüksek maliyetler nedeniyle sürdürülmesi neredeyse olanaksız hale gelen tarımsal üretimin yıkılacak son kalesi yine ücretsiz hane emeği olacaktır. Bu da aldığı kredilerden kaynaklanan borçlarını ödeyemeyen köylülerin onları küçük meta üreticisi olarak tanımlayan mülklerini kaybetmeleri ile birlikte geçici mevsimlik işlerin önemli öznesi haline getirecektir.

2. Mülkiyet İlişkileri ve Göç

Türkiye tarımının ataerkil mülkiyet yapısı kadının mülk edinmesini olanaksız hale getirir. Tarımsal alanlarda kadının toprak mülkiyeti sorunu iki biçimde kendini gösterir: ilk olarak kadın miras

yoluyla kendisine geçen toprakları alamaz. İkinci olarak ta kadın hak etse bile kardeşleri para vererek mülkiyetini ele geçirir. Kendine miras kalan toprakları alan kadınların bu toprakları kocaları tarafından en kısa sürede satılır. Hane içerisinde ücretsiz olarak çalışan kadının para biriktirme ya da bağımsız olarak para kazanma olanakları sınırlıdır. Dolayısıyla kadın toprak satın alamaz. Kadının toprak mülkiyetine sahip olmaması onun emek süreçlerindeki konumunu olumsuz etkiler. Kendi emeğini kontrol edemez. Cinsiyete dayalı işbölümü de mülkiyet ilişkilerine göre belirlendiği için ücretsiz olarak kendi hanesinin işlerini yapar. Ayrıca ataerkil toplumsal yapının bir zorunluluğu olarak ailesi için her türlü işi yapması doğal bir süreç olarak algılanır.

Kırsal kadın zaten mülksüz olduğu için işçileşme sürecinin daha hızlı gerçekleşmesi beklenirken, küçük meta üretimi ilişkileri içerisinde ücretsiz hane emeği olarak varlığını sürdürür. Zira kadının özgürleşerek kentsel alanlarda ya da örgütlü sektörlerde ücret arayışı içerisine girmesi toplumsal ve ekonomik olarak olanaksız hale gelmiştir. Bunun yanı sıra küçük toprak sahipliği nedeniyle mülkiyetin küçüklüğü ve eşitsiz dağılımı, tarımda sermaye birikimini de olanaksız hale getirir (Ecevit ve Ecevit, 2002).

Yapılan çalışmalarda kadınlar yalnızca evin içerisindeki örtüleri ve çeyizlerini kendilerine ait görürken (Karkiner, 2009), mülksüz olmaları göçle ilgili karar verme süreçlerini önemli ölçüde etkiler.

Türkiye tarımının bugünkü koşullarında kadının ücretli emeğe yönelmesi ancak erkeğin, dolayısıyla hanenin mülksüzleşmesi ile olanaklı hale gelmektedir. Özellikle Türkiye tarımında son on yılda çiftçi ve köylü aleyhine gerçekleşen değişiklikler küçük meta üreticisini toprağını kaybetme olasılığı ile karşı karşıya bırakmıştır. Türkiye tarımının temel yapısı küçük toprak sahipliği, erkeğin uzun dönemli mevsimlik işçiliği, ücretsiz hane emeği ve geçimlik üretim ile belirlenen küçük meta üreticiliğidir. 2000'li yıllara kadar kadının ücretsiz emeği ve erkeğin mevsimlik işçiliği aracılığı ile geçimini ve tarımsal üretimini devam ettiren üreticilerle birlikte, köyde yaşamayı seçen, kredi kullanan ve tarımsal üretimi

devam ettirmeye çalışan üreticiler de topraklarını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır.

Günaydın'a göre küçük köylü varlığını devam ettirebilmek için üç türlü "beka stratejisi" (Aydın, 2001) oluşturur. İlk olarak "köylü yoksullaştıkça daha çok emek sarfiyatına yönelerek, üretim miktarının arttırmak-ortalama maliyetleri indirmek ve hane gelirinin olabildiğince sabit tutmak amacına odaklanır" (Günaydın, 2003). İkinci olarak ise 'birikeni tüketme ve borçlanma' yolunu seçer. Bu borçlanma önceleri "Ziraat Bankası (TCZB), Tarım Kredi Kooperatifleri gibi düşük faizle kredi veren kuruluşlar iken, onların tasfiye edilmesiyle, bazı bölgelerde tefecilere borçlanmaktadırlar" (Günaydın, 2003). Küçük köylünün varlığını devam ettirebilmek için kullandığı üçüncü yol ise "tüketimi sınırlama ve kadın emeğinin sömürsünün derinleşmesidir" (Günaydın, 2003). Nitekim Yanköy'de bulunan Tarım Kredi Kooperatifi köylüler borçlarını düzenli olarak ödemedikleri için köydeki şubelerini 2009 yılında kapatmıştır.

Günaydın'ın 2003 yılında yaptığı analiz ve varsayımları bugün köylerde belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Yanköy'de kocası borçlarından dolayı topraklarını kaybettiği için mevsimlik işçi olarak çalışan A.A., 2010 yılı Ağustos ayında Sillyon Yüzey Araştırması kazı evinde aşçı olarak çalıştı. Kocası toprakları olmadığı için tarımla uğraşamayan ve iş bulamayan A. kocası tarafından şiddete maruz kalmaktadır. Köydeki diğer kadınlardan farklı giyindiği ve çalıştığı için özellikle köydeki erkek nüfusun çirkin tavırları ile de karşı karşıyadır. A.'nın tek arzusu düzenli ve güvencesi olan bir işte çalışmaktır (Karkiner, 2010b).

Devletin tarım sektöründen desteğini önemli ölçüde çekmesi ve özel sektöre ait bankaların tarım sektörüne girmesi, köylülere kredi vermesi, kredi kartı dağıtması köylülere ciddi borç krizi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Antalya, Serik ilçesine bağlı Yanköy'de yapılan çalışmada (Karkiner, 2010b) bir köylünün anlattığı olay durumun çözümlenmesi açısından manidardır. Yakınlardaki bir sera üreticisi köyde neredeyse tüm haneler özel bir bankadan kredi ve

kredi kartı alındığı için köylüler artık köye bankanın adını ekleyerek "bankköy" ismini takmışlardır. Bu olay her ne kadar espri olsa da oldukça düşündürücüdür. Çok büyük miktarlarda olmayan topraklar teminat gösterilerek alınan kredileri ödeme zorluğuna düşen köylüler artık bu toprakları kaybetme tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Türkiye tarımında kadının ücretli işçiliğe yönelmesi iki biçimde ortaya çıkmaktadır: Birincisi erkeğin mülkiyetinde olan toprakları hanenin kaybetmesi nedeniyle ücretli olarak başkalarının tarlalarında ya da mevsimlik işçi olarak değişik alanlarda çalışmaya başlar. İkinci olarak ise hane tarımsal üretimi geçimlik düzeyde dahi bıraktığı durumlarda kadınlar ücretli işlere yönelirler. Bu her iki alternatif yaşamını köyde sürdürmeye devam edenler için de geçerlidir.

Köyden kente göç ise her iki durumdaki kadınlar için üçüncü bir seçenek olarak ortaya çıkar. Kırsal alanlarda küçük meta üreticisi hanelerde ücretsiz işçi olarak çalışan kadınlar her zaman göç etmeyi düşünürler. Özellikle genç gelinler yakındaki kasabaya ya da kente gidip ücret karşılığında çalışmak isterler. Nitekim yapılan köy çalışmalarında genç kızların şehirlerde yaşayan erkeklerle evlenmek istedikleri ortaya çıkar. Zira kent onlar için fabrikada iş anlamına gelmektedir. Tarımda kadının göç ile ilişkisi mülkiyet ilişkileri ve ücretli emek ile yakından ilişkilidir.

3. Bir Yanılgı: Tarımın Kadinsılaşması

Küçük meta üreticisi hanelerde erkeğin uzun dönemli mevsimlik işçiliği nedeniyle cinsiyete dayalı işbölümü kırsal alanlarda değişmeye başlamış, daha önce erkekler tarafından yapılan işlerin önemli bir bölümü kadınlar tarafından yapılmaya başlamıştır. Bu durumun kadının konumunu iyi yönde değiştirdiğine yönelik bir yanılgı söz konusudur. Bu yanılgı Günaydın (2003) tarafından aşağıdaki gibi analiz edilir:

Bu genel olarak emek sömürüsü içinde kadın emeği sömürüsünün "ayrıcılık konumuna" işaret etmektedir. Kırdan kente göç, erkekler için işgücüne

katılımda küçük bir düşüşe neden olurken, kadınların neredeyse tamamının işgücü dışında kalması sonucunu doğurmaktadır. Tarım sektörü ise, emek yoğun ve az getiri sağlayan özellikleri ile öncelikle erkek işgücü tarafından terk edilen bir üretim alanı olma özelliği taşımaktadır. Bu sonuç, "tarımın kadinsılaşması"nın, kadın emeğinin giderek daha çok sömürüye açık hale gelmesine ilişkin bir kavramsallaştırma olduğunu ortaya koymaktadır (Günaydın, 2003).

Özellikle 1980 darbesinden sonra neoliberal politikalar adı altında dayatılan ve emeğe önemli bir saldırı gerçekleştirilen dönemle birlikte tarım sektörü zayıf bir sektör haline dönüşmüştür. "1920'li yılların başında Gayri Safi Milli Hasıla'nın (GSMH) yaklaşık %45'i tarımdan elde edilirken, yarım yüzyıl sonra, 1960'ların sonunda bu oran hala %40'lar düzeyinde idi. İzleyen on yıllık süreçte hızlı bir düşme ile 1980 yılında %25 olan tarımın GSMH'daki payı, 2000'li yılların başında %13 düzeyine kadar gerilemiştir" (Günaydın, 2003).

Türkiye'de tarımsal üretimin gerilemesinin sonuçları Emel Emre (2003)'ye göre 'kırsal alanları ve tarım sektörünü görece düşük yaşam standardına sahip kesimler' haline getirir (Emre, 2003). Öyle ki tarımsal Kamu İktisadi Teşkilatlarının özelleştirilmesi ile birlikte üreticiler ürünlerini zorunlu olarak düşük fiyata satacaklar, kredi alarak üretimi devam ettirmek isteyenler yüksek faizli kredileri ödeme zorluğuna düşüp arazilerini kaybedecekler ve bazıları şirketlerle anlaşarak onların verdiği tohumla üretim yaparak taşeronlaşacak, topraklarını satacak ve göç edeceklerdir. Tüm bunların sonucunda tarımsal ürünlerin ithalatı ile birlikte kontrol çokuluslu şirketlerin eline geçecek ve sağlıklı ürünler piyasada yer alacaktır. Tüm bunların kaçınılmaz sonucu ise kente göç eden yeni işsizler ordusudur. Halihazırda sağlıklı ve güvencesiz ortamda çalışan işçilerin ücretlerinin daha aşağıya çekilmesi bu ortamda kaçınılmazdır (Emre, 2003).

Bugün Türkiye'nin hangi bölgesine gidersek gidelim, tarımsal üretimden vazgeçip mevsimlik işçiliğe yönelen köyler dışında kredi alarak üretimi

devam ettirmek isteyenler yüksek maliyetler ve düşük ürün fiyatları nedeniyle borçlarını ödeyemez duruma gelmişlerdir. Kaçınılmaz olarak topraklarını kaybeden köylüler, özellikle erkekler bir süre işsiz kalırken kadınlar başkalarının tarlasında çalışarak ya da yakınlarda mevsimlik işçilik yapacakları herhangi bir işkolunda yerlerini almaktadırlar.

2009 yılında sosyolojik bir araştırma yapılan Bursa, Mustafakemalpaşa'ya bağlı Eskikızılelma köyü yüksek maliyetler ve köyün kente uzak olması nedeniyle köy halkı geçimlik dışında tarımsal üretimi terk etmiş ve çevredeki madenlerde, fabrikalarda, arkeolojik kazıda mevsimlik işçi olarak çalışmaya başlamışlardır. 2009 yılının Ağustos ayında kazıda çalışan ve mülakat yaptığımız bir kadınla, 2009 yılının kasım ayında gününbirlik gittiğimiz köyde görüşemedik, çünkü bir çikolata fabrikasında işe girmişti. O dönemden bu zamana düzenli aralıklarla telefonda görüştüğüm 16 yaşındaki Fatma ise her telefon görüşmesinde başka bir işyerinde çalıştığını söylemektedir. Bir arayışında kömür madeninde kömür ayıklıyordu, bir diğerinde tarlada sebze topluyor, bir diğerinde ise salça fabrikasında biber ayıklıyordu. Babası geçen yıl yakınlardaki arkeolojik kazıda işçilik yaparken bu yıl madende şoförlük yapıyordu. Eskikızılelma köyünde yaşayan kadınların ve erkeklerin geçici ve güvencesiz işlerde uzmanlaşmış olduklarını söylemek ironik bir çözümlenme olarak değerlendirilebilir.

Yukarıda bahsedilen ve sözleşmeli çiftçilik dediğimiz olgu ise Türkiye'de 2000'li yılların başında etkin olurken daha sonra işlemeyen bir sistem haline dönüşmüştür. Zira çokuluslu şirketler her yıl yeni sözleşme yaparak bir sonraki yılı belirsiz hale getirmiş her geçen yıl ürün başına daha düşük fiyat verdikleri için çiftçiler zarar ederek bu sistemden çekilmişlerdir. Üreticilerin varlıklarını sürdürmek için buldukları çözümlerden bir tanesi ise ürün değişikliğine gitmektir. 1998 yılında tütün ve pamuk üreticisi bir köy olan Bergama'daki Alibeyli köyüne 2005 yılında yeniden gittiğimde tütün üretimini bırakıp daha karlı olduğu için domates üretmeye başladıklarını gördüm. Bu köylülerin varlıklarını sürdürebilmelerinin başka bir nedeni ise köy nüfusunun tamamına yakınının Bağkur'lu olmasıydı.

Tarımda ki hanelerin karşı karşıya kaldıkları bu seçenekler içerisinde kadında güvencesiz ve düşük ücretli işlerde çalışmakta ve kadının sömürsü derinleşmektedir. 24-29 Eylül 2009 tarihleri arasında Eskişehir'de düzenlenen Bölgesel Kırsal Alanda Kadın Çalıştay'ında 'Kırsal alanda kadınların yaşadıkları temel sorunlardan' bazıları aşağıda ifade edilmektedir:

Kalifiye ve sosyal güvenlik kapsamındaki işlere erişememe, statüsü düşük işlerde çalışma, esnek çalışma koşulları, sosyal güvenlik kapsamının dışında kalma, kayıt dışı çalışma, örgün ve yaygın eğitim olanaklarından yararlanmadaki güçlükler, erişimdeki sorunlar, mesleki eğitimden yoksun olma, yararlanamama, ağır çalışma koşulları, toplum baskısı, dışa açılmama, geleneksel rol tanımlamaları, kaderine razı olma, bunun dışına çıkamama, temel alt ve üstyapı hizmetlerinin yetersizliğinden daha yoğun etkilenme, yetersiz sağlık hizmetleri, gençlik sorunlarının getirdiği belirsizlikler, girişimcilikten yoksun olma, kararlara katılmama, kredi/gelir kaynaklarına erişememe, tarım dışında çalışma olanaklarının zayıflığı, miras hukukundaki uygulamalar, küçük işletme özelliğinin getirdiği olumsuzluklar, bölgelerarası farklılıklar ve gezici ve geçici işçilik koşullarının ağırlığı ve son olarak da kentli kadınların kırsaldaki kadınların sorunlarına karşı ilgisizliği (Gülçubuk, 2009) yer almaktadır.

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı nezdinde Eskişehir Valiliği ve İl Tarım Müdürlüğü tarafından düzenlenen ve 8 ayrı tarım bölgesinde daha yapılan bu çalıştayların amacı "Kırsal Alanda Kadının Konumunun İyileştirilmesi ve Güçlendirilmesine" yönelik eylem planı oluşturmak olarak belirlenmiştir (BKAKÇ, 2009).

Neoliberal siyasalar sonucu alt-yapı yatırımlarının, tarımsal desteklemelerin ve sosyal amaçlı harcamaların bir yük olarak algılandığı (Emre, 2003) böylesi bir ortamda kırsal kadının yaşadığı temel sorunlar tüm bunların eksikliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim aynı çalıştayda yoksulluk alt grubunun ortaya koyduğu sorunlar ve çözüm önerileri bugüne kadar uygulanan

siyasaların tam tersi yönde bir strateji ortaya koymaktadır. Örneğin, yalnız yaşayan ve yoksul kadınlara sosyal güvence sağlanması, mülkiyet ve miras eşitliğinin sağlanması, hibe yardımları, ürünlerin pazarlama aşamasında kadınların yer alması, en önemlisi ise "kadınların istihdam edilebileceği sanayi yatırımlarının kırsal alana kayması ve yerinde istihdam olanaklarının yaratılması" (BKAKÇ, 2009) gibi öneriler sunulmuştur.

Devlet 1980'li yıllardan itibaren tarım sektöründen desteğini aşama aşama azaltmış, köylüler bugün her türlü toplumsal ve ekonomik destekten yoksun duruma gelmiştir. Borçlar nedeniyle topraklarını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalan köylüler ve özellikle kadınlar için böylesi çalıştayların düzenlenmesi yapısal bir çelişkiyi gözler önüne sermektedir.

Bu tartışmada topraklarını kaybeden hanelerde köy ve çevresinde çalışmaya başlayanların kadınlar olduğu gözlenmektedir. Bu işler kısa dönemli geçici işlerdir. Kırsal alanda yaşayan kadınların en temel istekleri düzenli ücret karşılığı örgütlü sektörde çalışmaktır. Gelir elde etmenin ve hanenin toplumsal ve ekonomik hayatını düzeltmenin temel koşulları onlara göre fabrikada çalışmaktır (Karkiner, 2009). Bu sonuç 1998 yılında Bergama'nın Alibeyli köyünde yapılan bir çalışmanın sonucudur. Oysa göç çözümlerine bakıldığında uzun dönemli mevsimlik işçilik kentlere gidenler ya da sürekli göç edenler geçici ve güvencesiz işlerin yer aldığı informal sektör diye anılan kentsel küçük meta üretimi sektöründe çalışırlar. Zira "kentlerde kadınların istihdamları açısından en çok iş yaratan sektör hizmet sektörüdür" (TUSİAD, 2008). Buradan hareketle özellikle emek gücünün yapısı ile ilgili çalışmalar yapılırken "fabrika merkezli bir anlatının ötesine geçmenin gerekliliği" vurgulanmaktadır (Buğra, 2010). Zira hizmet sektörü 'fabrika merkezli anlatının' karşısında yer almaktadır.

4. Göç: Tarım Dışı Faaliyetler

Türkiye'de göç yeni bir olgu değildir. Özellikle ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra iki bağımsız

değişkene bağlı olarak kırsal alanda yaşanan dönüşüm, kırsal alanlardan kente göçü artırır ve kentleşmenin hızı artar. Hızlı nüfus artışı ve tarımda makineleşme olarak değerlendirilen bağımsız değişkenler kırsal alanda yapısal bir dönüşüme yol açar (Tekeli,2008).

Tarımda kapitalistleşmenin gerçekleşmemesinin en önemli nedenlerinden birisi kırsal kadının ücretsiz hane emekçisi olması ve göç sürecinde en son hareket eden toplumsal grup içerisinde yer alması tarımın kadınsılaşması olarak değerlendirilmektedir. Oysa kadınsılaşma yukarıda bahsedilen ücretsiz ve güvencesiz işlere olan yatkınlığı arttırmaktadır.

Örneğin İzmir Bergama'ya bağlı Alibeyli köyünde 1998 yılında bir çalışmada görüşülen 100 kadından 45'i şehre göç etmek istediğini söyler. Bu kadınların göç etmek istemelerinin arkasındaki nedenlerden en güçlüsü şehrin avantajlarından (yirmi altı kadın) yararlanmak istemeleridir. Bu avantajlar arasında kadınların eğitim ve sağlık ile ilgili beklentileri söz konusudur. Zira kırsal alandaki kadınlar her zaman kentte eğitim ve sağlık olanaklarının en iyisine sahip olacakları düşüncesine ve beklentisi içerisinde olurlar. Dokuz kadın ise köydeki ağır işlerden bıktığı için, altı kadın ise kentte akrabaları olduğu ve çocuklarının eğitimi için, üç kadın iş bulmak ve bir kadın da sağlık sorunları nedeniyle kentte göçmek istemektedir. Bu dönemde Alibeyli köyü tütün ve pamuk üreterek geçimini sağlayan ve ücretli işçi çalıştıran çiftçilerin ağırlıklı olduğu küçük meta üreticisi bir köydür (Karkiner, 2009). Köyden kente göç etmek istemeyen kadınların en önemli gerekçeleri ise şehirde iş olanaklarının (yirmi yedi kadın) olmamasıydı. On bir kadın köyde yaşamın kente göre daha kolay olduğunu, yedi kadın gelirlerinin geçimlerinin köyden olduğunu ve beş kadın ise aile ilişkileri nedeniyle kente gitmek istemediklerini söylerler. Gerekçe olarak da kentte koca baskısının daha fazla olacağını, köyde ise özgür olduklarını öne sürerler (Karkiner, 2009).

Kadınların 1998 yılında verdikleri yanıtlara bakıldığında o dönem için bir tercih yapma olanakları olduğu oldukça açık bir biçimde

görülmektedir. İçinde bulunduğumuz dönemdeki koşullara bakıldığında köyden kente göç koşullarında "erkeklerin işgücü katılımında bir azalış yaşanmazken, kadınlar evlere çekilmektedir, bu da kırdan kente göç eden kadınların 'gönüllü' bir tercihi değildir" (TUSİAD, 2008). Hatta "kentlerde yaşıyor olmak, kadınların ekonomik yaşamadan neredeyse tamamen uzaklaşması anlamına gelmektedir" (TUSİAD, 2008).

Kırdan kente göç eden kadınların yer aldığı güvencesiz, geçici ve ağırlıklı olarak da hizmet sektöründe yer alan işlerle ilgili araştırmalar yapılmıştır. S. Kalaycıoğlu ve H. Rittersberger'in ev hizmetinde çalışan kadınlarla yaptıkları araştırmaya göre "ayrıntılı görüşme ve anket uygulanan" yüz elli kadından doksan biri "kırdan kente gelen birinci kuşak göçmenler"den oluşmaktadır (Kalaycıoğlu -Rittersberger, 1998). Bu araştırmaya göre:

Göçmen, kır kökenli birinci kuşak kadınlar, işgücü pazarına kendi istedikleri ve kontrol edebildikleri koşullardan uzak bir biçimde, sadece hizmet sektörünün en alt kademelerindeki düşük statülü ve gelirli işler vasıtasıyla girmek zorundadırlar (Kalaycıoğlu-Rittersberger, 1998).

Bu çözümlene sonucunda kırsal alanlarda yaşayan kadınların çalıştıkları mevsimlik işlerle, kentsel alanlarda çalıştıkları düşük statülü ve gelirli işler arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koymak gerekmektedir. Kırsal alanlarda yaşayan kadınların çalıştıkları işler de düşük statülü ve düşük gelirli işlerdir. Tarımsal alanlardaki işbölümünün de toplumsal cinsiyet ve mülkiyet temelli yapılandığı göz önünde bulundurulursa kadınların yaptıkları işler iş olarak bile değerlendirilmemektedir. Kırsal hanelerde ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların uzun yıllar istatistiklerde ev kadını olarak görülmesi kadın emeğinin temel olarak görülen üretim alanında değil yeniden üretim alanında değerlendirilmesinin bir sonucudur. Çocuk doğurmak ve hanenin geçimlik ihtiyaçlarını karşılamak kadının sorumluluğu iken üretilen ürünün satış fiyatı ve nerelere satıldığı kadının bilgisi dışında yer alır.

Türkiye'nin bugünkü tarımsal yapısı içerisinde hem kırsal alanda yaşayan hem de kırdan kente göç eden kadınların ortak bir özelliği olan mevsimlik işçilik Türkiye'de son on yılın önemli bir olgusu olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle tarım ve gıda sektöründe mevsimlik işçiliğin yoğun olduğu görülmektedir. Gürsoy (2010)'ya göre tarım sektöründe 1980'lerden itibaren meydana gelen ekonomik, politik ve yasal değişiklikler bir "çözülüşe" yol açmış ve mevsimlik tarım işçileri üzerinde iki türlü etki oluşturmuştur.

İlk olarak azalan tarımsal üretim ile birlikte mevsimlik tarım işçilerinin iş bulmaları ve çalışmaları zorlaşmış, ikincil olarak ise varolan koşullarda geçimini sürdüremeyen küçük üreticiler "mevsimlik tarım emeği piyasasına dahil olmuşlardır (Gürsoy, 2010). Tarımda kadının konumu açısından bakıldığında kadınların başka kentlerde ya da tarımsal alanlarda buldukları işler geçici ve sosyal güvencesi olmayan işlerdir. Kadınların mevsimlik tarım işçileri olarak ücret karşılığında çalışmaları onları toplumsal ve ekonomik olarak daha güçsüz kılmakla kalmaz, genel olarak emek piyasası içerisindeki alta sıralanmış konumlarını pekiştirerek sürekli hale getirir.

İlhan Tekeli'ye göre, "göçün hesaplanmasında bir yıllık bir zaman dilimi seçerseniz mevsimlik göç hareketleri dışlanmış olur" ve ona göre "mevsimlik göç hareketi belli bir süre sonra geriye dönüşü olan bir yer değiştirmedir" (Tekeli, 2008). Oysa "göç yapısal bir değişiklik ve toplumsal bir uyum mekanizmasıdır. Yani zamanda ve mekanda geri dönüşü olmayan yer değiştirmeleri içermektedir" (Tekeli, 2008).

Kırdan kente göç ederek "zamanda ve mekanda geri dönüşü olmayan yer değiştirme" yaşayan hanelerin tarımda mevsimlik işçiliğin kullanıldığı bölgelere tarım işçisi olarak uzun dönemli olarak göç etmeleri en yaygın mevsimlik işçilik örneğidir. Bugün özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki kentlere köylerden göç eden ailelerin önemli bölümü tarımda mevsimlik işçiliğin kullanıldığı bölgelere uzun dönemli olarak göç etmektedirler.

Türkiye'de 'tipik bir mevsimlik tarım işçisi görüntüsü' çıkartmaya çalışan Gürsoy'a göre

"çoğunlukla Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinden gelen ve etnik olarak Kürt" olan mevsimlik tarım işçileri sosyal güvenceden yoksun ve örgütsüz konumdadırlar. Yine evli ve bekar erkeklerin yanı sıra evli kadınlar ve çocuklar tarafından yapılan bir "meslek" olarak değerlendirilmektedir (Gürsoy, 2010).

Her ne kadar, "tarım sektörü, 2006 yılında ilk defa, Türkiye genelinde, istihdam edilen kadınların %50'sinden azını barındırmaya" (TUSIAD, 2008) başlasa da, "kentlerde, sanayide kadın istihdam oranı %24 ve tarımda %9,5" (TUSIAD, 2008) olarak belirlenmiştir.

İlk karacan ise Türkiye'de kadın istihdamını üç grupta ele alır:

Yoğunluklu tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi konumunda çalışan kırsal alan kadınları; kentlerde düşük ücretli, emek-yoğun işlerde istihdam edilen, eğitimsiz ya da kısıtlı eğitime sahip, alt sosyoekonomik sınıftan kadınlar; meslek sahibi, yüksek eğitilmiş, orta ya da yüksek orta sınıf kadınları (İlkkaracan, 1998).

Bugün tarımda kadın ve göç dediğimizde birinci grupta yer alan kadınlar göç aracılığı ile ikinci grup içerisinde yer almaya başlamışlardır. Zira 1948-1970 yılları arasında göç eden ve birinci grupta yer alan kadınların bir kısmının çocuklarını üçüncü gruptan kadınlar arasında görmek olanaklı iken, 1980-2010 yılları arasında göç edenlerin yine öncelikli olarak birinci grupta yer aldıklarını görüyoruz. Bu yıllar arasında tarımda gerçekleşen yapısal dönüşümler kadınların ve erkeklerin tarımda ücretli işçiler olarak sürekli istihdamını da olanaksız kılmaktadır.

Tarımda kadın açısından bakıldığında hem mevsimlik hem de köyden kente göç süreçleri içerisinde kadının düzenli ve örgütlü sektör içerisinde iş sahibi olması oldukça zordur. Yukarıda da belirtildiği gibi kadınlar geçici, sosyal güvencesi olmayan ve ağırlık olarak hizmet sektöründe istihdam edilmektedirler. Buğra (2010)'ya göre artık

dünyanın birçok bölgesinde "hizmet sektöründe istihdamın büyük önem kazanması" nedeniyle "bu sektördeki dönüşümlerin ve çoğu zaman işçi olarak görülmemeyen hizmet sektörü çalışanlarının deneyimleri üzerinde durmak önemlidir" (Buğra, 2010). Ona göre "hizmet sektöründeki dönüşümler", 'çalışma hayatının düzenlenmesiyle yakından ilgilidir' (Buğra, 2010). Buğra "zaten ücretle çalışmakta olanların haklarını ve sorumluluklarını belirleyen kuralların değişmesiyle ilgili bir mülksüzleşmeden" (Buğra, 2010) ve bunun "birbirinden çok farklı işler yapan bir grup insanı etkileyen bir olgu" olmasını tartışır (Buğra, 2010). Bu çerçevede 'değersizleştirilmiş' tarımsal emek ile hizmet sektöründeki geçici ve güvencesiz işlerin birbirleriyle nasıl çakıştıkları yine önemli bir olgudur.

5. Sonuç

Yukarıda Ayşe Buğra'nın bahsettiği ve "birbirinden çok farklı işleri yapan grup ve bireylerin haklarının ve sorumluluklarını belirleyen kuralların değişmesi ile yaşadıkları mülksüzleşme", köyden kente göç eden kadının konumunu kentte alta sıralanan emek gücü ile aynı kategori içerisinde ele alır. Kırsal alanlarda mevsimlik işlerde çalışmaya yönelen kadınların yaptıkları emek yoğun ve el emeği gerektiren işlere Bursa'nın Eskikızılelma köyünü örnek olarak vermiştik. Tüm bunlar tarımda kadın ve göç ilişkisini analiz ederken, kadının mülkiyet ve ücretli emekle olan ilişkisinden ortaya çıkan maddi yaşam deneyimleridir. Hızla artan nüfus nedeniyle ailenin önemli bir bölümünün kente göç etmesi ve köyde kalan hanenin topraklarını kaybetme süreci artık yavaş değil hızlı bir biçimde gerçekleşmektedir.

Özellikle 1980'den sonra yıllarca erkeğin uzun dönemli mevsimlik işçiliği, kadının ücretsiz hane emeği ve küçük meta üreticiliği aracılığı ile varlığını sürdüren haneler tarımsal üretimi devam ettirmek için aldığı kredileri ve borçları ödeyememe nedeniyle topraklarını kaybeden haneler akrabalarının önemli bir bölümü kente yerleşmiş ve belli işkollarında çalışan hanelerdir. Türkiye'de kırdan kente göç 1948 yılında hızlı nüfus artışı ve tarımda makineleşme ve toprakların yetersizliği nedeniyle hızlı bir biçimde

başlamış ve 1970'li yıllara kadar sürmüştür. 1970'li yıllardan bugüne kadar olan süreç ise köyde kalıp tarımsal üretimi devam ettiren işletmelerin çözümlenmesi ile mümkün olmaktadır.

Toprak mülkiyetini kaybeden hanelerde artık önce erkeğin çalışması ve daha sonra kadının çalışması süreci tam tersine işlemektedir. Zira "emek-yoğun, beceri istemeyen, hafif" (Ecevit, 1998) ve mevsimlik işler düşük ücretlerle ancak "kadınlara mahsus" olmaktadır. Örneğin Eskikızılelma köyünde baba ile kızın geçici olarak aynı anda istihdam edildiği bir işyerinde işveren hangisini işten çıkaracağına aileye ya da arkadaşlarına sorarak karar vermektedir. Eğer kızın çeyiz için çalışması gerekiyorsa babası, aksi takdirde kızı işten çıkarılmaktadır. Kırdaki yaşayan kadınlar tarımsal ve tarım dışı mevsimlik işlerin öznesi konumundan kentsel alanlarda aynı düşük ücretli, emek-yoğun işlerin öznesi konumuna geçmektedirler.

Buğra'ya göre, 2000'li yılların ortalarından itibaren "hizmet sektöründeki istihdamın dünya genelinde ilk defa tarımdaki istihdamın önüne geçmesi" yine "şehirli nüfusun dünya tarihinde ilk defa köylü nüfusu geçmesiyle" (Buğra, 2010) paralel gitmektedir. Kentlerde yaşayan ve sanayi sektöründe iş bulamayan işgücünün mülksüzleşerek hizmetler sektöründe geçici ve güvencesiz işlere yönelmesi, köyden kente göç sürecinde kadınların hizmetler sektörünün en alta sıralanan işlerinde çalışmaları bugünün koşullarında çakışmaktadır.

Esasen 1980 yılından ve ağırlıklı olarak 2001 ekonomik krizinden sonra tarıma verilen kredi ve diğer destekler aşama aşama azaltılmıştır. Tarımsal üretimin artan maliyetleri ile karşı karşıya kalan küçük meta üreticisi haneler hem tarımsal hem de tarım dışı işlere yönelmektedirler. Bugün köylerde yaşayan, en azından ilköğretim hatta lise mezunu genç kadınlar kendilerinden iki ya da üç kuşak önce okuma yazma dahi bilmeden kente göç eden kadınların boşalttıkları temizlik ya da hizmet sektöründeki diğer işlere talip olmaktadır. Bu yalnızca ev temizliği değil, temizlik şirketlerinde eleman olmaktan başlayıp çok farklı sektörlerle uzanmaktadır.

"Kırsal değişimin emek gücünün 'değersizleştirilmesine' bağlı olduğu bir ortamda" (Ecevit, 2009) tarım dışı sektörlerde ücret arayışı içerisine giren kadınların "süreklilik" ve "aidiyet" içeren işlerde çalışma zorlukları onların "ortak çıkarlar etrafında örgütlenme olanaklarını" (Buğra, 2010) da ortadan kaldırarak kadınları baskı ve ezilme ile ilgili yeni maddi yaşam deneyimlerinin içine sürükler.

KAYNAKLAR

Aydın, Z. (2001) Yapısal Uyum Politikaları ve Kırsal Alanda Beka Stratejilerinin Özelleştirilmesi: Söke'nin Tuzburgazı ve Sivrihisar'ın Kınık Köyleri Örneği, Toplum ve Bilim, Bahar '88, Ankara, s.11-31.

Buğra, A.(2010) Giriş, İçinde Ayşe Buğra (Der.) Sınıftan Sınıfa Fabrika Dışında Çalışma Manzaraları, İletişim, İstanbul, sf:7-30.

Çağlar, Y. (2004) Türkiye'de Tarımı Tartışmak Üzerine, Özgür Üniversite Forumu, Ekim-Aralık 2004, sayı: 28, s. 84-102.

Donato, K. M., Gabaccia, D., Holdaway, J., Manalansan, M., Pessar, P. R.(2006) A Glass Half Full? Gender in Migration Studies, IMR Volume 40 Number 1 (Spring 2006):3-26.

Ecevit, M. Karkıner, N. Büke, A. (2009) Köy Sosyolojisinin Daraltılmış Kapsamından, Tarım-Gıda-Köylülük İlişkilerine Yönelik Bazı Değerlendirmeler, Mülkiye, Bahar/2009, Cilt: XXXIII, sayı: 262, s. 41-61.

Ecevit, Y. (1998) Türkiye'de Ücretli Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi. İçinde A. Berktaş Hacımırzaoğlu (Der.), 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler(s:267-284) Tarih Vakfı, İstanbul Bilanço Dizisi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Ecevit, Y. Ecevit, M. (2002) Kırsal Yoksullukla Mücadele: Tarımda Mülksüzleşme ve Aile Emeğinin Metalaşması, İçinde Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, (Ed.) Y. Özdek, Ankara: TODAİE.

Emre, E. (2003) Yeniden Yapılanma Sürecinde Türkiye'de Tarım: Söylem ve Gerçek, Özgür Üniversite Forumu, Nisan-Haziran 2003, sayı: 22, s. 155-171.

Erman, T. (1998) Kadınların Bakış Açısından Köyden Kente Göç ve Kentteki Yaşam. İçinde A. Berktaş Hacımiraçoğlu (Der.), 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler(s:211-224) Tarih Vakfı, İstanbul Bilanço Dizisi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Günaydın, G. (2003) Küreselleşen Piyasa, Yoksullaşan Köylü, Özgür Üniversite Forumu, Nisan-Haziran 2003, sayı: 22, s. 128-154.

Gülçubuk, B.(2009) Kırsal Alanda Kadın ve Bölgesel Çalıştaylar, Bölgesel Kırsal Alanda Kadın Çalıştayı (BKAKÇ) Sonuç Kitapçığı, 24-29 Eylül 2009, Eskişehir, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Eskişehir Valiliği, Eskişehir İl Tarım Müdürlüğü.

Gürsoy, Özgür B. (2010) Bir Yaşam Biçimi Olarak Dışlanma: Türkiye'de Mevsimlik Tarım İşçileri. İçinde Ayşe Buğra (Der.) Sınıftan Sınıfa Fabrika Dışında Çalışma Manzaraları, İletişim, İstanbul, s. 33-65.

BKAKÇ (2009) Bölgesel Kırsal Alanda Kadın Çalıştayı Sonuç Kitapçığı, 24-29 Eylül 2009, Eskişehir, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Eskişehir Valiliği, Eskişehir İl Tarım Müdürlüğü

Hartsock, N. (1983) Money, Sex and Power: Toward a Feminist Historical Materialism, NewYork, London: Longman.

Kalaycıoğlu, S. Rittersberger, H. (1998) İş İlişkilerine kadınca Bir Bakış: Ev Hizmetinde Çalışan Kadınlar. İçinde A. Berktaş Hacımiraçoğlu (Der.), 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler(s:226-235) Tarih Vakfı, İstanbul Bilanço Dizisi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Karkiner, N. (2009) Feminist Analysis of Rural Woman in a Village of Turkey, Feminist Theory, Method, Research, Lambert Academic Publishing, Köln, Germany

Karkiner, N., Yesildal, H. (2010) "Bir Olanak Olarak Arkeoloji: Kazı İşçiliği", yayın aşamasında olan makale, Bursa Akçalar Aktopraklık Höyük Kazısı, İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Anabilim dalı öğretim üyesi, Doç. Dr. Necmi Karul başkanlığında yürütülen kazı çerçevesinde 2009 yılında Eskişehir'de yapılan sosyolojik alan çalışması, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Karkiner, N. (2010a) "Discourse Unity: The Allegory of Life on the Edge of Lived Space" 5. Uluslararası Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Konferansı'nda sunulan bildiri, 2-5 Ağustos 2010, Cambridge Üniversitesi, Cambridge, İngiltere.

Karkiner, N. (2010b)Yanköy Köyünün Toplumsal, Ekonomik ve Kültürel Analizi ile İlgili Alan Çalışması. Antalya İli Serik İlçesi Sillyon Antik Kenti ve çevresinde kültür varlıklarının tespitine ilişkin, Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Elif Özer başkanlığında 2010 yılında yürütülen yüzey araştırması projesi çerçevesinde Yanköy'de yapılan sosyolojik alan çalışması, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Tekeli, İ.(2008) Göç ve Ötesi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

TUSİAD(2008) Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri, Temmuz 2008, (Yayın no: TUSİAD-T/2008-07/468), (Yayın no: KAGİDER-001).